

УДК 334.758.4

## СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ РОЗВИТКУ ВЕЛИКОТОВАРНОГО ВИРОБНИЦТВА У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

*М. Підгребельна, здобувач*

*Львівський національний аграрний університет*

© М. Підгребельна, 2014

*Підгребельна М. Соціально-економічні наслідки розвитку великотоварного виробництва у сільському господарстві*

*Викладено результати дослідження можливості виникнення соціально-економічних наслідків розвитку великотоварного виробництва у сільському господарстві України, що проявляється в інтенсифікації становлення та функціонування аграрних холдингів. Показано, що економічні наслідки цієї діяльності мають переважно позитивний, хоча й децю деформований характер, а соціальні є недостатньо корисні, оскільки сільськогосподарське виробництво продовжує залишатися основною формою зайнятості на селі, натомість концентрація цієї галузі в агрохолдингах спричинює ріст безробіття.*

**Ключові слова:** великотоварне виробництво, соціально-економічні наслідки, сільське господарство, агрохолдинги.

*Pidhrebelsna M. Social and economical consequences of largescale production development in agriculture*

*The essence of this article contents some results of investigation of social and economical consequences emergence of largescale production development in Ukraine's agriculture, what is connected with the agrarian holdings creation and development intensification. The results show, that economical consequences have to some extent mainly positive character in spite of its some deformation, but social consequences are clearly insufficiently useful, because agriculture up today is the main form of employment in the village, and its concentration in agriholdings increases unemployment level.*

**Key words:** largescale production, social and economical consequences, agriculture, agriholdings.

*Підгребельна М. Социально-экономические последствия развития крупнотоварного производства в сельском хозяйстве*

*Изложены результаты исследования возможности возникновения социально-экономических последствий развития крупнотоварного производства в сельском хозяйстве Украины, что проявляется в интенсификации становления и функционирования аграрных холдингов. Показано, что экономические последствия этой деятельности имеют преимущественно положительный, хотя и несколько деформированный характер, социальные же недостаточно полезны, поскольку сельскохозяйственное производство продолжает оставаться основной формой занятости на селе, а концентрация этой отрасли в агрохолдингах вызывает повышение уровня безработицы.*

**Ключевые слова:** крупнотоварное производство, социально-экономические последствия, сельское хозяйство, агрохолдинги.

**П**остановка проблеми. Об'єктивні переваги концентрації виробництва у сільському господарстві проявляються як і в інших галузях, хоча й з певними специфічними особливостями. Реалізація цих переваг в Україні здійснюється через створення і розвиток таких форм великотоварного виробництва, як агрохолдинги. При цьому оцінки наслідків їх діяльності наразі є достатньо контрверсійні, оскільки аналоги їм у світовій практиці знайти важко (за винятком Росії та Казахстану). Це і не гігантські кооперативи, як у США, і не величезні земельні латифундії, як у Бразилії чи Мексиці. Сучасні українські агрохолдинги – досить високоін-

дустриалізовані й технологічні форми виробництва сільськогосподарської продукції з високим рівнем його концентрації, спеціалізації та інтеграції. Процес їх розвитку досить інтенсивний, тому проблемою є оцінка наслідків діяльності таких утворень з тим, щоб визначити основні напрями її державного регулювання з врахуванням інтересів суспільства і держави.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми становлення і розвитку агрохолдингів в українському агробізнесі є предметом уваги багатьох учених, серед яких можна відзначити таких, як В. Андрійчук, А. Данкевич, М. Кропивко, Ю. Лупенко,

П. Макаренко, Л. Мельник, Г. Черевко та ін. Є підстави погодитися з думкою В. Андрійчука, що термін “агрохолдинг” в Україні має досить умовне значення, оскільки у свій час як калька перейшов до нас із російської відповідної літератури й чисто механічно вживається донині, хоча правильніше було б вживати термін “агропромисловий холдинг” [1, с. 4], і в тому, що в результаті здійснення капіталізації в Україні виникли та функціонують різні форми агропромислових формувань, які до цього часу не ідентифіковані в офіційних нормативно-правових актах і мають різне тлумачення в економічній літературі, а на практиці допускається вільне їх трактування [2, с. 45]. Кожен агрохолдинг – це завжди агропромислова фірма, але не кожна агропромислова фірма – це агрохолдинг [2, с. 46]. Тобто дискусійних моментів у результатах досліджень учених є ще достатньо для того, щоб вважати актуальним подальше вивчення зазначеної проблеми.

**Постановка завдання.** Основним завданням нашого дослідження є з’ясування соціально-економічних наслідків функціонування агрохолдингів, їх особливостей як організаційних форм великотоварного виробництва та напрямів регулювання подальшого розвитку.

**Виклад основного матеріалу.** Практичним відображенням тенденції до розвитку великотоварного виробництва у сільському господарстві України є розвиток так званих агрохолдингів. Виникнення і розвиток останніх (як вертикально інтегрованих великотоварних господарських структур) в аграрній сфері господарювання в Україні є процесом об’єктивним і має під собою певне підґрунтя та передумови, основними з яких є намагання пристосувати сільськогосподарську галузь до реальних умов функціонування квазіринкової економіки України у ході та в результаті несистемних реформ, а також перерозподіл ресурсів у процесі аграрної реформи, в ході якої одне з найважливіших її завдань – залучення реального інвестора – обернулося для української аграрної економіки потужною експансією великого капіталу. До 2015 року, за прогнозами експертів, в Україні сформується близько 200-300 холдингів, а валове виробництво зерна сягне 60-70 млн т [3, с. 28].

Результати проведеного аналізу дають підстави для висновку, що така форма орга-

нізації виробництва та економічних взаємовідносин в аграрній сфері економіки поступово перетворюється на лідируючу і кількість агрохолдингів, незважаючи на наявність певних недоліків в їх діяльності та окремих протиріч між ними та економічним і соціальним середовищем, поступово зростає, все більше надаючи вітчизняному сільському господарству крупнотоварний характер [4, с. 41]. Сьогодні в Україні найбільшими агрохолдингами є “Кернер” (виробництво олії), “Агротон” (виробництво зерна), “Овостар” (виробництво яєць), KSG Agro (виробництво зерна) [5, с. 43]. Згідно з підрахунками ці та інші подібні підприємства контролюють використання близько 21% сільськогосподарських угідь країни, а розмір земель у використанні агрохолдингів нині стабілізувався й становить у середньому близько 60 тис. га на одне формування [6, с. 7]. Один із найбільших в Україні агрохолдингів – Ukrlandfarming – залучив у 2011 році від іноземних банків найбільший за історію України синдигований кредит у сумі 600 млн дол. США [7, с. 61]. “Українські агрохолдинги вже давно котируються на Варшавській біржі” [8, с. 10]. При цьому не слід думати, що агрохолдинги є лише реальним проявом переваг великих підприємств [9, с. 11]. Просте збільшення розміру підприємства не забезпечить підвищення економічного ефекту, та й процес зростання рівня концентрації й поглиблення при цьому спеціалізації виробництва об’єктивно має оптимальні межі, перевищення яких не лише знижує ефективність функціонування підприємства, а й негативно впливає на його формування. Тобто дія об’єктивного економічного закону переходу кількісних змін у якісні в цьому разі наочно демонструє, що після досягнення господарством свого оптимального розміру потенціал переваг великого виробництва автоматично вичерпується. При цьому навіть до досягнення зазначеного моменту процес укрупнення підприємства повинен супроводжуватися модернізацією його матеріально-технічної бази й технологій виробництва, удосконаленням внутріорганізаційних економічних взаємовідносин та організації праці, розвитком процесів кооперації та спеціалізації. Майже всі агрохолдинги – це вертикально інтегровані компанії, які забезпечують не лише виробництво, а й переробку та маркетинг виробленої продукції [10, с. 15].

“Холдинги – це насамперед серйозна техніка, серйозні масиви землі, відродження соціальної інфраструктури” [11, с. 6]. Основні переваги такої форми організації виробництва та економічних взаємовідносин – можливість концентрації капіталу, зниження собівартості продукції, зміцнення позиції на ринку, цінова стабільність, можливість швидкої модернізації матеріально-технічної бази та інноваційного розвитку, кращого кредитного сервісу.

Характер комплексності виробництва та можливість забезпечення усього ланцюга виготовлення кінцевого і придатного для остаточного споживання продукту є наслідком оптимального поєднання в агрохолдингах сільського господарства, сфер постачання, переробки й торгівлі. Вони ж забезпечують і вищу економічно-фінансову стійкість агрохолдингу порівняно з іншими структурами у сфері агробізнесу, навіть великомасштабними за сферою господарювання й крупними за розмірами, а також нижчий рівень ризикованості здійснення крупних інвестицій [12, с. 5-6].

Порівняння характеристик агрохолдингів і характеру їх функціонування та управління ними в різних країнах дає змогу виділити певні специфічні риси українських аналогів порівняно з подібними підприємствами в інших країнах:

- значна централізація капіталу;
- можливість здійснення погодженої фінансової інвестиційної та кредитної політики;
- гнучкість і мобільність у виборі організаційно-правових форм учасників холдингу;
- конфіденційність контролю для власників бізнесу, що перебувають на верхівці холдингової піраміди;
- можливість диверсифікації ризику;
- ефективність фінансового й податкового планування;
- бюрократизація управління, складність ієрархічної структури;
- збереження нерентабельних виробництв, які призводять до зниження ефективності холдингу.

Однозначну оцінку ситуації, особливо наслідків виникнення і функціонування агрохолдингів як великотоварних аграрних підприємств на сьогодні дати проблематично. Для агрохолдингів пріоритетом є одержання економічного ефекту – прибутку, для суспільства ж – забезпечення моральних і матері-

альних благ місцевої громади. Ефективність конкретно взятого підприємства й суспільне благо завжди протистоять одне одному. Досягнення гармонії у відносинах між суб'єктами і формування балансу інтересів є важливим завданням науки, практики і державного регулювання. Власне суспільна соціально-економічна вигода від функціонування агрохолдингів нині навіть економічно проявляється відносно незначною мірою, що цілком зрозуміло, оскільки вони як господарські структури приватновласницького типу працюють головним чином на себе, тобто на їх власників. Характерною особливістю господарювання агрохолдингів є неповний обробіток контрольованих ними земель, що свідчить про нагромадження земельних активів з метою їх подальшого перепродажу. Структура сільськогосподарської продукції деформована в бік експортоорієнтованої, переважно рослинницької – насіння ріпаку, соняшнику, зерно, що призводить до монокультуризації сільськогосподарського виробництва, а це відповідно негативно позначається на безпечності використання сільськогосподарських угідь. До цього долучається потужна хімізація процесу виробництва продукції, зумовлена прагненням одержати максимальні врожаї, а органічних добрив у країні суттєво бракує внаслідок катастрофічного скорочення поголів'я тварин, особливо у секторі сільськогосподарських підприємств. Відсутність державних гарантій не формує в агрохолдингів зацікавленості в укладанні договорів на тривалий період і в раціональному, екологічно безпечному використанні орендованих земель, що спричинює їх виснаження [4, с. 41].

Агрохолдинги, з одного боку, маючи високий рівень механізації робіт та сучасні технології, забезпечують вищий рівень продуктивності праці і відповідно доходів працюючих у цих структурах, але, з іншого боку, вони небезпечні зростанням рівня безробіття на селі, оскільки для виконання великого обсягу робіт потребують набагато менше робочої сили, що спричинює її вивільнення зі сфери сільського господарства та агробізнесу загалом. Крім того, існуючий рівень кваліфікації, наприклад, сільських механізаторів, у багатьох випадках не дає змоги їм працювати на сучасній складній техніці, яку використовують в агрохолдингах [12, с. 6-7]. Водночас останні, звичайно, певною мірою підтриму-

ють розвиток місцевої соціальної інфраструктури навколо себе, реалізують різного роду програми, спрямовані на розширення корпоративної солідарності співробітників, підвищення рівня їх соціальної захищеності й створення умов для всебічного розвитку. Масштаби агрохолдингів дають їм змогу займатися соціальними питаннями, оскільки витрати на соціальну сферу переважно компенсуються підвищенням продуктивності праці. Крім того, разом із високопродуктивними технологіями в сільськогосподарське виробництво та у сферу агробізнесу загалом залучаються якісно новий менеджмент, нові системи управління, здійснюється перенесення частини соціальних благ, доступних міському населенню, на сільські території [12, с. 6].

Існуюча модель аграрного виробництва в частині агрохолдингів дає змогу досягати економічного зростання та забезпечувати фінансові результати лише певному колу виробників чи власників. Окрім того, з одного боку, вона забезпечує концентрацію ресурсів та оптимізацію економічних взаємовідносин між виробниками сировини та її переробниками, що в сукупності створює об'єктивні умови для підвищення рівня ефективності функціонування таких структур; з іншого – агрохолдинги не зацікавлені у здійсненні довгострокових капітальних вкладень у сільськогосподарські угіддя, бо вони не мають певних гарантій довготермінового використання земельних ділянок [41, с. 40]. Оскільки пропозиція земельних паїв до оренди на сьогодні є практично необмеженою з боку власників, які не мають змоги їх обробляти, нестачі в землі агрохолдинги не відчувають і після кількох років використання можуть проводити відповідну ротацію. Водночас суспільні блага, в тому числі такі важливі, як продовольче самозабезпечення, економічна база життєдіяльності сільського населення, відтворення селянства та підтримання екологічної рівноваги, що повинні створюватися у процесі сільськогосподарського виробництва, продукуються недостатньо, а сімейний тип господарювання, який зорієнтований на створення цих благ, не отримує належного розвитку, тому існуюча модель аграрного виробництва потребує всебічної модернізації, здійснюваної на соціоекономічних засадах. Тобто агрохолдинги як організаційна форма великотоварного агробізнесу є досить суперечливими щодо ефективності їх діяльності.

Оскільки оренда як форма консолідації землі не створює в агрохолдингах інтересу до її раціонального використання і надає останньому хижацький, виснажливий характер, вона не є бажаною ні для цих структур, ні для суспільства, тому у разі впровадження в Україні земельного ринку у формі дозволу на купівлю-продаж землі агрохолдинги можуть стати потужним суб'єктом таких ринкових відносин як покупець земельних ділянок [4, с. 41].

Соціальні ефекти агрохолдингів практично обмежуються колом працівників цих структур. З огляду на максимізацію прибутку, використовуючи притаманні крупним структурам переваги за рахунок сучасної потужної техніки й модернових технологій, агрохолдинги максимально знижують питомі витрати праці на виробництво продукції, що автоматично спричинює ріст безробіття на селі. А це призводить до знецінення людського капіталу, погіршення його якісних характеристик, породжує загальну міграцію населення, подальшу деформацію його статевовікової структури, посилює знелюднення сіл.

Хоча, на думку президента УКАБ – Українського клубу аграрного бізнесу – Алекса Ліссітси, “такі компанії часто беруть на себе витрати по розвитку місцевої інфраструктури, є основним роботодавцем для сільського населення та виступають своєрідним локальним центром економічного розвитку, який стимулює відродження територій” [10, с. 15]. Значною мірою негативні риси агрохолдингів зумовлені відсутністю належного правового поля їх функціонування, державної програми їх розвитку та відповідної державної підтримки й супроводу, а також невідповідністю умов можливостям їх розвитку (відсутність ринку землі, переважна відсутність зовнішньої мотивації до здійснення соціальних програм і проектів, неоднозначність сприйняття агрохолдингів населенням і селянами зокрема тощо). Тобто значною мірою негативні риси агрохолдингів можуть бути нівельовані відповідними науково обґрунтованими заходами з боку держави [12, с. 8].

З метою реалізації потенційних конкурентних переваг агрохолдингів потрібно створити необхідні передумови та реалізувати засади державного регулювання їх діяльності в частині удосконалення земельного законодавства та врегулювання відносин власності на землю й контролю за її використанням і

якістю земельних ділянок, поліпшення системи кредитування підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки, регулювання експортно-імпортних операцій і територіальних аспектів операцій зі сплати агрохолдингами податків, гармонізації рівноваги між обсягом ресурсного потенціалу й здатністю землі до відтворення її родючості, узгодження функціонування агрохолдингів зі стратегією розвитку сільських територій на засадах зрівноваженості [4, с. 42].

**Висновки.** Отож, основними позитивними ефектами, якими супроводжується розвиток агрохолдингів як великотоварних форм сільськогосподарського виробництва і аграрного бізнесу загалом, є досягнення значної економії витрат ресурсів і зниження їх питомої ваги за рахунок наявності “ефекту масштабу”, підвищення рівня технологічності виробництва, а відтак і його ефективності, ви-

сокий рівень продуктивності праці і кваліфікації працівників, збільшення обсягів виробництва продукції. Негативний ефект – підвищення рівня безробіття у сільській місцевості внаслідок насиченості агрохолдингів високопродуктивною технікою і вивільнення значної кількості працівників, що посилює соціальну напругу на селі, небережливе ставлення до сільськогосподарських угідь і до земель загалом у процесі їх експлуатації.

Основним напрямом державного регулювання подальшого розвитку процесу становлення і функціонування агрохолдингів в українському агробізнесі повинно бути створення умов для вирівнювання статусу практично всіх груп виробників у площині господарювання на соціоекономічних засадах і забезпечення соціально ефективного використання переваг крупного великотоварного виробництва.

#### **БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК**

1. Андрійчук В. Г. *Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства* / В. Г. Андрійчук // *Економіка АПК*. – 2013. – № 1. – С. 3-15.
2. Андрійчук В. Г. *Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку* : [монографія] / В. Г. Андрійчук. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 216 с.
3. Денисенко В. *Про інвестиції в українську економіку* / В. Денисенко // *Коментарі*. – 2011. – 11 лип.
4. Гошовський І. *Варшавські тактичні ігри* / І. Гошовський // *АгроМаркетинг*. – 2012. – № 9. – С. 10.
5. *Концентрація агровиробництва – об’єктивна відповідь на виклики часу* // *Аграрний тиждень*. – 2008. – № 27. – С. 15.
6. Лупенко Ю. О. *Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності* / Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивко // *Економіка АПК*. – 2013. – № 7. – С. 5-19.
7. Мельник Л. Ю. *Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції і перспективи* / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко // *Економіка АПК*. – 2002. – № 2. – С. 11-17.
8. Михайлов Ю. *Агрохолдинги – назад у світле майбутнє?* / Ю. Михайлов // *Пропозиція*. – 2013. – № 10. – С. 42-43.
9. Розуменко В. *Я вважаю* / В. Розуменко // *The Ukrainian Farmer*. – 2013. – № 5. – С. 6.
10. Шапуров О. О. *Моделі управління холдингами* / О. О. Шапуров // *Інвестиції, практика та досвід*. – 2011. – № 23. – С. 31-32.
11. Черевко Г. В. *Агрохолдинги як нові організаційні форми крупнотоварного господарювання в агробізнесі України* / Г. В. Черевко // *Аграрна економіка*. – 2012. – Т. 5, № 1-2. – С. 36-42.
12. Черевко Г. В. *Агрохолдинги в агробізнесі України: шанси і загрози* / Г. В. Черевко, А. В. Колодій // *Аграрна економіка*. – 2012. – Т. 5, № 3-4. – С. 3-9.

